

ROMA NAPLÓ

(2007. JÚNIUS – 2008. JÚNIUS.) VI.

24.

Levél érkezett Horváth Lajostól.

„Önök teljesen igaza van abban, hogy nyíltan kell beszélnünk a dolgokról, mert az elhallgatás, elkenés csak tovább fokozza a gondokat.

A legnagyobb gond az, hogy olyanok írnak véleményt, tartanak előadásokat, akik nem laknak együtt cigányokkal, és csak távolról ismerik őket. A cigányságot csak mások zsarolására használják, vagy belőlük élnek. Legjobb példa erre annak a hölgynek az előadása, aki a Mindentudás Egyetemén tartott oktatásával köznevetség tárgya lett pedagógus körökben, mert olyan sületlenségeket vigyorgott össze a kamerák előtt, hogy szánalmas volt. De szinte minden tv-s megnyilatkozás ilyen. Persze, tudjuk, miért! Aki igazat mond, azt a rasszizmus vádjával megbélyegzik és kiközösítik.

Olyan településen lakom, ahol a lakosság több mint fele cigány vagy hozzájuk lecsúszott, és a környező települések is hasonló etnikai képet mutatnak. Van tehát tapasztalatom, sokféle.

Az írásokban megjelentekre szeretnék reagálni.

Legutóbbi jegyzetében vetette fel, hogy a cigányságot kihúzhatná a nyomorból a háztáji termelés.

A cigányság sosem végzett mezőgazdasági termelőmunkát! Régen sem volt kiskert a putrik körül, szülem elbeszéléséből tudom. Édesanyám még látott archaikus cigány putrit. Ők mindig is többfajta kézműves tevékenységet végeztek, annyira, hogy

éppen élelemre fussa a koldulás mellett. Csak az idők folyamán változott a világ, és már nincs szükség kosárra, teknőre, vesszőseprűre.

Felvetette az oktatás kérdését.

A túlnyomórészt cigány iskolában illatosítók lógnak a plafonból, hogy kibírják a tanárok a munkaidőt, azok a tanárok, akik megváltásként várják a nyugdíjba vonulást, vagy egy másik munkalehetőséget. Már nem tartanak évszázad, évnnyitó ünnepséget, mert a szülők ellopják az iskola berendezését. Nincs fegyvelmezési lehetőség. Ki nem küldheti óráról, meg nem buktathatja, szóbeli feddés sincs, mert félti a saját testi épségét. Naponta szajhának nevezik a tanárnőt és homoszexuálisnak a tanárt. A rendszerváltás előtt még boldog vidám emberek mentek nyugdíjba az iskolából. Most idegroncs, ráncos betegek. Szegregáció, igen, az van. Vakok közt a félszemű is király. Követelmény nélküli tanintézménybe gondos szülő nem adja gyermekét.

Hogyan tanulna a szerencsétlen éhes purdó, ha még a tankönyveit sem viszi haza, hiszen begyűjtanak vele. Ingyen kaptá, nincs becsülete, régen sem volt, csak akkor nem kapott bizonyítványt.

Indulnak a hangzatos programok! Fél év alatt két osztályt kitanulnak! Nevetséges! A könyvet, füzetet nem viszik haza, az ablaknál dohányoznak, a vizsga képletes. Olvasni, számolni továbbra sem tudnak.

Mert kitaszítottak, írja ön.

Falunkba betelepítették a cigányokat a hetvenes évek végén. Házat kaptak! Kölcsönre persze, kemény 15000 forintot törlesztettek a semmiből 20

évig. Két szoba, konyha, kamra, istálló és a többi. Olyanok voltak, mint a többi falusi ház, ahogy nagyszüleim mondták: „telekhosszanti”. Mára már nincsenek meg, vagy nagyon kevés. Összedőltek! Először a pajtát tüzelték el, aztán az istállót. A tanács épített vécét, majd az önkormányzat, és persze házat is. Az újonnan épített téglaházak még megvannak, jellegzetes cigány házak. Még akkor is, ha már egyszer felújították közpénzen. Átlag tizenöt évig tart egy ház.

A „paraszt”-nak örökké.

TUDOMÁSUL KELL VENNI!

Igényszintet nem lehet emelni parancsszóra, a kultúra nem megvásárolható.

Munkahely. Külföldi feketemunkások az építkezéseken. Autópálya építésre kerestek lapátolni embereket, 4000 Ft-ért naponta. Utazás céges busszal. Hármán jelentkeztek is a több száz férfiból.

6 gyerekes család közel 200 000 Ft-ot kap kézhez, mindent összeszámolva. Így nem fog senki sem dolgozni.

Éljen minden szociológus köztük, és látja a problémákat, én már tovább nem sorolom.

Kívánok minden jót a munkájához!”

Kedves Horváth Lajos! Levelet írok neked, válaszképpen, miközben az én leveleimet, a naplómát alighanem nem volt türelme elolvasni. Azért gondolom ezt, mert három utalása van az általam leírtakra, a 'háztáji', a 'kitaszítottak' és az 'oktatás', de nem azzal bajlódik, amit én ezekben az ügyekben próbálok elmondani, tuda-

tosan, következetesen nem egyfélé, hanem úgy reagál, mintha egy-egy elfogult tételt idézne tőlem, holott nem idéz, majd azt alkalomnak tekint, hogy mondja a magáét. Hogy leírja végre, amit a cigányokról gondol. És nem figyel arra, tulajdonképpen nem is érdekli, hogy én minderről hogyan is gondolkodom. Vagyis hát érdekli, de csak annyiban, hogy végre rajtam keresztül beolvashasson azoknak, akik nem laknak cigányok között, viszont kioktatják azokat, akik közöttük laknak.

Nyíltan kell végre beszélni, ebben egyetért velem, aztán meg álnevet választ a leveléhez.

Ettől persze még mindenben igaza lehetne velem szemben, vagy éppen nem is velem szemben, mert amúgy nem állnak szemben a gondolataink, inkább elmennek egymás mellett.

Őn Forray R. Katalin előadását a Mindentudás Egyetemén kinevette a kollégáival. Sajnos, nem árulja el, hogy miért. Ha arra volna példa az előadó, hogy nem él cigányok között, akkor semmi ok a csúfolódásra. Forray pályája épp onnan kezdődik, hogy cigányok közé megy. És nap mint nap cigányok között van, beszélget velük, hiszen pécsi egyetemi tan-székére sok cigány diák járt az elmúlt években, és közülük nem kevesen jöttek abból a nyomorból, amit Ön elmesél. Ettől persze még az előadás lehetett csapnivaló, de amiatt aligha, hogy nem ismerné őket.

Ő alighanem azt mondaná, hogy Önnek ugyan száz személyes élménye és története lehet a cigányokról, ha ugyan valóban személyesek az élményei és átéltek a története, de mégis lehet tudatlan. (A velünk együtt élők megítélésében is milyen könnyű tévedni, eltévedni.) Tudásunkat többnyire az igazolja, hogy sokan egyetértenek velünk. (Cigány ügyben épp emiatt mintha gondolkodni sem kellene.) De igazolja-e?

A megismerés és az ismeret az valami más. A cigányok megismerésére százötven-kétszáz évet szánt már a kutatás, de ez a nép mindig kisiklik a fogalmak közül.

Majd próbálom érzékeltetni, hogy az Ön egyszerű fogalmai, tételei is mennyire esetlegesek, alkalmiak.

Volt a magyar cigánykutató-soknak két olyan rendkívüli alakja, Csalog Zsolt és Diósi Ágnes, akiket

Őn alighanem a szociológusok közé sorolna, akik személyes közelségből követték a cigányok mindennapi életét. Csalog éveken át hallgatta a történeteiket. Diósi a cigányok istápolója lett. Élt köztük. És ők élhettek nála. Mégsem az Ön nótáját fújták. (Nem akarom titkolni, nem is az enyémet, igaz, én sose szerettem a nótákhoz való igazodást.) Manapság fiatal egyetemisták, kutatók azt tanulják, hogy a cigányok közé kell menni, közöttük kell élni, úgy kell megérteni őket. Ők ott ülnek azokban az otthonokban, amelyeket Ön csak elképzelt. Mégis, az ő leírásait sem szeretné. Szörnyülködne, ha olvasná őket. Vagy említhetném Michael Sinclair Stewartot, egy angol fiatal-embert, aki 1984-86-ban 15 hónapig élt egy oláh-cigány közösségben, hogy megírhasa róluk a disszertációját. (Melyben elég sok kínos részlet derül ki a gázsókról.) A szociológusok tehát nem nagyon hasonlítanak arra a képre, amelyet Ön fest róluk. Noha ettől még nincs feltétlenül igazuk. De még akkor sem lenne feltétlenül igaza Önnek, ha a szociológusok tényleg nem mennének a cigányok közelébe. Mert a megértésnek nem ez a kulcsa.

Van, akinek nem szomszédjai, nincsenek sérelmei, és mégis tele van irántuk vak gyűlölettel, nem talál számukra mentséget. Van, aki köztük él, konfliktusok közt, és nem költözik el sehová. A megértésnek nincsenek szabályai.

Vegyük a fogalmakat. Azt írja, hogy a cigányok sosem végeztek mezőgazdasági munkát. Én meg úgy tudom, hogy a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években jelentős számban dolgoztak a termelősövetkezetekben, többnyire gyalogmunkásokként. Kapálástól betakarításig. Személyes emlékeim szerint is. És amire akkor képesek voltak, arra képesek lehetnének ma is.

Másfelől pedig, ha a falusi cigány porták többsége valóban lehangoló is, akkor sem egyszerűsíthető le a helyzet. Ha elmegy Alsószentmártonba, tiszta cigány falu, ha nem látja a lakókat, nem fogja észrevenni, hogy cigány faluban jár.

Vagy vehetjük a lóttartást, elég cigányos foglalatosság. A lóttartás ugyan nem háztáji gazdálkodás, de a gondosságban, a folyamatos készenlétben, gazdai szerepben vannak kö-

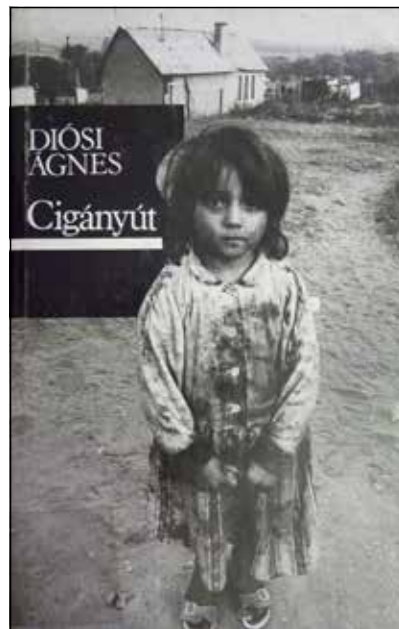
zös elemek, közvetlen megfelelések a két tevékenység közt.

S persze a hagyományos roma kézművességnek is vannak elemei, melyek a háztáji gazdálkodás felé vezethetnek.

Kutatások bizonyítják azt is, hogy a hiedelmekkel, és persze hozzá kell tennünk, az általánosan érvényes képpel ellentétben igenis volt letelepedett, földön gazdálkodó rétege a cigányságnak is, már száz évvel ezelőtt, bármennyire szűk is volt ez a réteg.

De ha mindettől eltekintünk, nem arról van-e szó, hogy a gazdálkodó az apja, az iskola, a kortársak, a közössége neveli gazdálkodóvá? Mi lenne, ha a cigány családokat a nevelésben nem visszahúzó erőnek, hanem lehetséges és nélkülözhetetlen szövetségesnek tekintenénk. Minden fáradtságot, minden pénzt megérne. Az a gilvánfai cigány asszony jut eszembe, aki a maga sorsából kiindulva tudja, mondja, hogy a lányára vigyázni kell, ezt követeli az iskolától, és százszor szigorúbb vele, mint bármely más anya. (Aztán persze megeshet, hogy talán éppen ezen a kérlelhetetlenségen bukik majd el az anyai terv.)

A cigány gyermekek gazdálkodóvá nevelése a szülőkkel szemben, a szülők nélkül nagyon nehéz. Talán meg kellene próbálni a szülők felől közelíteni a gyermekekhez. Van-e szülő, aki ne szánna jobb sorsot a magáénál a gyermekeinek, noha mindennapi életével épp akadályozza? De lehetne ezen fordítani. A gyenge és rossz apa is erősnek és jónak szeret-

né látni a gyermekét. A vesztes roma szülő is örülne a gyermekei sikernek, ha valahogyan résztvevőnek, érintettnek, felnőttnek tekinthetné magát a gyermeke sorsában.

Ma már vannak romák által vezetett, és romákat foglalkoztató mezőgazdasági termelő vállalkozások. Sajnos az állam olyan ostoba, hogy egyedül magát képzeli okosnak, ezért minden helyi kezdeményezés iránt bizalmatlan. Minden valódi próbálkozást szabályozni akar a saját korlátolt észjárása szerint. Holott, ha ezeket a sikeres történeteket nemcsak dokumentumfilmek örökítenék meg, meg szociográfusok, hanem tévésorozatok népszerűsíték, mondjuk a roma csávót, a link alakot nagy tehetséggel előadó Győzike helyett, vagy legalább mellett, talán már más lenne a helyzet. De legalábbis másként vélekednénk a lehetőségekről. Talán Ön is. És már megvolna a lelki alap a továbblépéshez.

Nyugaton a film és a televízió a polgár állami nevelésének az egyik leghatékonyabb eszköze.

Magyarországon, ahol a szocialista kultúrpolitika kompromittálta a közszolgáltatást, ma senkinek eszébe sem jut, hogy a vagyonnak, még a médiavagyonnak is vannak közösségi kötelezettségei. És mondjuk ilyen lenne egy tévésorozat a cigányok esélyeiről, a cigányok emberi arcáról. A zenészekről, a vállalkozókról,

a takarítónőkről, a gimnazistákról, a festőkről, az utcai munkásokról, a feketemunkás brigádokról, a hentesekről, a kereskedőkről, és persze a fémkereskedőkről is. És még a köztévé is letudja efféle történelmi kötelezettségét heti fél órával, meg néhány alkalmi programmal.

Ön látta, hogy a hetvenes években épült cigány házak mára összedőltek. Biztos Ön abban, hogy ugyanúgy leszígyetelték őket rendesen, mint más házakat? Biztos Ön abban, hogy jó helyre épültek, oda, ahol nem pusztított a talajvíz?

Persze ettől még a cigányok óvhatták volna a házaikat. Ha százszor is nedvesedett a fal. Igaza van. A magyarázatot is tudja, miért nem tették. Azt is tudja, hogy egymástól nem leshették el a teendőket. A falu többi lakója pedig bizonyára morgott, és morog azóta is, hogy ingyen jutottak lakáshoz, míg nekik meg senki nem segített. Pedig ezek a lakásépítések látványos dolgok voltak ugyan, de csak félmegoldások. Félszívű megoldások. Bürokratikus szervezett, rosszul kivitelezett, egyszerre spórolós és pazarló, összességében rosszul végződő állami akciók voltak a cigányság felemelésére. Az ilyesfélét jó volna nem megismételni. Holott ez történik újra és újra.

Milyen más lett volna az egész, én így képzelem, ha annál az építkezésnél, amikor a romáknak házat építettek, Önnek is akadt volna dolga, és mindenkinek a faluban, s persze mindenekelőtt a jövőző lakóknak. Akkor talán a házak is jobbak lettek volna egy kicsivel, a romák is jobbak a házakhoz, a magyarok is a romákhoz, megnyílhatott volna a tér az együttműködésre.

Olvasom az írását, cigányok mellett él, megítéli őket. De van-e kapcsolata velük?

Olvasom kislányom nyári tábori füzetében a tékozló fiúról való elmélkedést. Hogy az elcsavargott és mindent elherdáló fiút az apja miként fogadja. Miért ünnepli, miért nem korholja, szidja, szembesíti viselt dolgaival. Miért nem vár tőle megalázkodást.

Tudja, azt gondolom, mindannyiunkat az tett felnőtté, az lett életsikereink és életkudaraink forrása, ahogy bánt velünk a család, az iskola, az utca. Jó az, ha bármelyikünk nem tekinti a cigányokat

reménytelen alakoknak, akiktől távol kell tartani magunkat, hanem éppenséggel becsüli őket a különösségeikért. De ez kevés. Ha egy egész társadalom, mármint a magyar, és a magyarnál is magyarább cigány elveszti a hitét önmagában, hogy képes segíteni, képes együttműködni a bajban levőkkel, s nem gondolja, hogy ez kötelessége is volna, s nem hiszi, hogy ez emelné őt is, a másikat is, s ha a másik oldalon az elesettek is azt érzik, hogy nem boldogulnak, nem képesek úrrá lenni sorsukon, rossz neveltetésükön, akkor attól kezdve lehet egymást átkozni, minden mindegy lesz.

A reménytelenséget és a reményt is kölcsönözzük egymásnak.

De mondjuk semmiben nincs igazam, az Ön tétele érvényes: A cigányok naplopók, mert kultúrálatlanok, kultúrálatlanok, mert naplopók. És akkor még lopnak is. Mi következik ebből? Az egyik utat ismerjük. Vitatkozunk a cigányokon, az egyik szidja, a másik meg védi őket, és közben százezer kis lehetőség marad kihasználatlanul. Hiszen nem út az, amelyik néhány lépésig járható, aztán meg már nyoma sincs, nem támogatás az, ami egyúttal kényszer is, nem segítség az, ami hol van, hol nincs. Holott ma épp ez telik tőlünk. Van cigánypolitika meg nincs is. Van cigány önkormányzat meg nincs is. Van cigány iskoláztatás meg nincs is.

(Én magam is a hitetlenségem, a személyes sérelmeim és az indulataim ellen hadakozva írok.) Előzőleg már említettem a cigány lakók miatt kényszerűen lerombolt egykori csendőrlaktanyát. Lehet, hogy harminc év alatt senki nem fogta meg a seprűt, aki náluk járt, mindenki csak jelentést írt és határozatokat hozott.

Amikor az épületet lerombolták, egy kis faldarab állt még hosszú hetekig a rommal teli telek belső szegletében. Valószínűleg nem véletlenül. Egy kép volt rá festve, valami kis táj volt, szép kis táj, állatokkal, kis házikóval, patakkaival, békével, napfényel, szép kék éggel. Valaki álmódott abban a rémes ólban. Emberi álmot. És valahogy a csákány is elakadt benne. Cigányok és nem cigányok álmai sokkal közelebb vannak egymáshoz, mint az életük.

Én a közös álmok pártján vagyok. Nem tudok nem ebből kiindulni.

Befejezésül az ádventi hajnalt szeretném idézni, nem az ádventi vonulásokat.

És nem is azt a kéregető asszonyt, aki Székelyudvarhelyt emlegette, meg halottakat, betegeket mindenfelé. Zseniális volt. Kifogott rajtam. Egy cigány asszony, aki tökéletes székely asszonynak tűnt. Egy székely asszony, aki egyszerűen cigánnyá változott.

A két kis cigány kislány képét őrizném meg a rorátéról, akik szép ruhájukban a bejáratnál álltak meg, talán egy új élet küszöbén, nekik ez mintha már karácsony lett volna. Amikor a mise előtt biciklivel bekanyarodtam a templom mellé, egyikük ott állt a járda közepén, nem mozdult, és ki kellett kerülni, pedig már beharangoztak, majdnem rászisszenetem, hogy nem tudna odébb lépni. Bosszankodva gondoltam, micsoda kis hólyag.

Istenem, ne vigyél minket a kísértésbe, és ne hagyj minket magunkra.

25.

Kezdetől arra készülök, hogy ha eljön az ideje, ha ott tartok már, elmesélem a *Kincskereső kisködmön* cigány változatát. Ideje van vagy nincs, nem halasztom.

Hol volt, hol nem volt, volt a világon egyszer egy hegedű, a cigányok hegedűje, amelyik arról volt nevezetes, hogy csak akkor szól, ha jó gyerek húzta. Ezt pedig onnan tudom, hogy az a dal, amit a cigányok hegedülnek, mindig erről a jó gyerekről szól, mindig azt dalolja. Nem tud a cigány hegedűs mást játszani, csak ennek a jó gyerekeknek a dallamát. És ezt senki nem tudja utánózni a világon. Jönnek is csodálni, napkeletről, napnyugatról, lássuk hát, milyen is az a csoda cigánygyerek? Miben lakik az ő tündére?

Így kezdődne a mese, de hát én nem tudok mesét írni, ezért csak idézem Mórát, aki a magyar gyermekek jószágának volt a feltalálója. Találmánya a *Kincskereső kisködmön* című erkölcsi vázlat, melyben benne van a keresztény univerzalizmus épp úgy, mint a pogány magyar öntudat. Nem is beszélve a mezővárosi szocializmusról. Ami például esetünkben azt jelenti, hogy Cötkény, a szegény foltzóvárga, mintha meghibbant

volna, a mezítlábas cigány purdék-nak készít csizmát, hogy kiscfia, akinek gyenge tüdeje összeroppant ettől a földi élettől, odafent, az angyalok közt is bátran ropogtathassa kiscsizmáit, míg idelent a kis csórók meg a jégen csúszkálnak bennük.

Ez a kincskeresős társadalom teli van tragédiával, fájdalommal, szegénységgel, kiszolgáltatottsággal (egy cigánytelep is magára ismerhetne benne), és mégis felépíti az emberkéket, s ha az építőanyag csupa könny, lemondás, hát annál elszántabbra, lélekben erősebbre. E tekintetben a cigánytelep sajnos csak cigánytelep, szegénytelep, ez a tanulás, ez az építés ott nem nagyon folyik, a cigánytelep gyerekeit magukra hagyták a cigányok. Mindenki a tévé előtt, a gyerekeket a tévé neveli, az a tévé, ami már rég nem a világosság eszköze, hanem a létfelmentés médiuma. A telepiek a gyerekeik nevét is a tévéből választják. Életük és a képernyő közt nincs távolságtartás. Ácsorgásuk, álldogálásuk, üldögélésük és küszködéseik fáradsalmát a történelem peremén amerikai-olasz sorozatokkal mulatják. A tévébeli élet az ő életük is, amikor a tévében könny folyik, ők is sírnak, amikor a tévében valaki szép ruhát vesz föl, rajtuk sincs más. Voltaképp a tévéen kívüli életük nem is élet már. Csak annyira, mintha szükségüket végeznék. Hogy visszatérhesenek gyorsan a képernyőre.

Torzkép ez, talán lekicsinylem a telepi közösség képességeit, hiszen nagyon is hálókkel, hierarchiákkal

teleszőtt egy telep világa, csak hát ez nem egy épülő, működő közösség értékekkel teli hálózata, hanem inkább az értékkeremtő közösségi építkezés korlátja. Mely egy ön maga elől is elzárkózó világot teremt. Háború folyik itt kívül, belül.

A telep szélére érve, ha nem vagy ismerős, vagy nincsenek nyilvánvaló jelei az illetékeseknek, szemmel kísérnek, megállítanak, igazoltatnak. Nem a maguk nevében, hanem mindig a közösség nevében.

De talán mégis épp íródik valahol a Kincskereső, a valódi is meg a képzeletbeli is. Meglehet. Próbáljunk hinni benne. Próbáljuk segíteni.

Mindenesetre, ha elkezdem olvasni Mórát, mindenünnen megbeszélni valók kiabálnak rám. A *Szépén szóló muzsika* a kötet első elbeszélése, benne az írói jelzés, hogy eddig a történetig ér vissza a felnőtt elbeszélő emlékezete. „Ami előtte volt, az elmosódik előttem, mint hajnali kép a hosszú fasorban.” És mi ez az emlék? A büntudat emléke: „Akkor éreztem életemben először fájdalmat, úgy, hogy senki sem bántott.”

Van-e ma ilyesmi, én nem tudom, az biztos, hogy majd száz évvel később nekem is efféle fájdalmak a legerősebb gyermekkori élményeim. Ez volt az örökségem. Tudom, hogy nem tudtam nem továbbadni a gyermekeimnek. Látni vélem magam körül, hogy az efféle láncok igazán soha szét nem szakíthatók. Igen, a bűn és a büntudat errefelé a kultúra alapja lenne. Van hozzá elég bonyolult intézményrendszerünk is. (Noha lehet felmentést szerezni. Vannak modern búcsúcédulák. Csak egy ideje már nem egyházatyák árulják, hanem honatyák.)

Büntudatban és büntudatra nevelkedtünk. A büntudattal való bánásmód volt az élettudományunk egyik diszciplínája, melyet szüleinktől elsajátítottunk.

A telepi ember nem engedheti meg magának a büntudatot. A cigány élet törvényei pedig, melyek afféle rendtartó törvények voltak, elhalványodtak, kifakultak.

A telepi életnek nincs ideje. Egy időn kívüli jelenben zajlik. Erősebb időpont a segély napja, mint a születése vagy a halála.

A büntudat az iskolai életben is alap. A magyar gyerek rögtön össze-rándul, vagy legalábbis összerándult,

ha vétséget követett el. (Ma már nem megy ez olyan könnyen, olyan egyszerűen. A Gyermek nem bűnös, azt mondja a legmodernebb kor. A Gyermek maga vétlenség, ha elkövető is. S ha rossz, akkor sem ő a rossz, hanem valaki más.) A cigány gyermek pedig nem. Neki nincs efféle problémája. Ő úgy lett posztmodern, hogy modern sem volt. A premodernből indulva átugrott egy történelmi stádiumot. A bűnben fogant, a bűnnel viaskodó, a bűnt magában legyőzni próbáló individuum, a polgár stádiumát. Neki nincs emléke a szégyenről.

Olaszliszka nem magát siratja. Nincs a bűnhöz viszonya. Nem érez fájdalmat. Csak ijedtséget. Rettéget.

Ennek a cigány létviszonyának van tehát általánossága is. A telep a cigány nem-gondolkodás bölcsője. (Ahogy lehetne a cigány gondolkodás bölcsője is. Ahogy a cigány szépségnek már tudott életet, formát adni.) A cigányok, mint cigányok, nem voltak képesek az olaszliszkai esetben felismerni saját bűnösségüket. Mindazt, amit nap mint nap elkövetnek a „parasztokkal”, a „zsidókkal”, és persze saját magukkal szemben is. Miközben önfeledten, szenvedéllyel ostorozzák a magyarokat cigányellenes bűneik miatt. A valóságosakért is, meg a képzeltekért is.

Márton foltozószücs kisfiát élete végéig büntudat gyötörte kishúga halála miatt. Holott csak a saját körte-

muzsikáját lopta vissza haldokló húga párnája alól. De megértette, hogy apró kis önzésével a halál szolgálatába szegődött. Ennyi is elég lehet olykor az ártatlanság, a világ elvesz(ej)téséhez. Ez az irigysége vezette át a világismerethez. Ez volt az emberré avatása. Ez vált embersége gyökérvetévé.

A bűn a Füstös képekben, Lakatos Menyhértnél kétféle. Az egyik, amelyek közt a cigányok élnek, zúzódnak, egymás ellen, maguk ellen is bármit elkövetve, a természetnek, a teremtésnek felróva mindent. A bűn szinte virtus, ami valakivé tesz. Vagy olyan, mint a vág, mit is tehetnének ellene. A másik bűn viszont, amit a cigányokkal szemben követnek el a csendőrök, arról tudják a cigányok, hogy a csendőröknek el kell majd számolniuk vele az utolsó napon a maguk istenével. De még a törvényeik előtt is. Az a bűn, amit a főhőssel szemben követ el Rácz igazgató, hogy részegen sörétes puskával meglövi, amiért a tanítónak bűnhődnie kell. Ezt lehet tudni cigány fejjel is. Ez a magyarok törvénye.

Persze a cigányok egyáltalán nem jártak jól ezzel a kettős könyveléssel. Nem tudták, hogy az a tétel, amit a maguk oldalán olyan könnyen számoltak el, voltaképp súlyosabb veszteségük, mint amit a magyaroknál tartozásként rónak fel.

Nem tudom, merre van kiút.

Nyilván ki kell menni a telepre. Nyilván el kell vinni oda is a megváltás esélyét, a mások bűneiért meghalni kész emberfia kultúráját. A bűn és a bűnhődés kultúráját.

És persze próbálkozni lehet azzal is, hogy a másik végénél kezdjünk a dologhoz. Legyenek ők maguk a törvény. Legyenek törvényeik.

Mindenesetre, aki a telepre indul, úgy kellene mennie, mintha valami ismeretlen világba indulna. Csak azazal ér valamit, hogy az, amit ott épít, megáll magában.

Az a cigány hegedű, mely a jó gyerekről dalol páratlanul szépen, meg is van átkozva, vérben, borban és verítékben kell fürödni, hogy ne csak hallható legyen az a dallam, hanem élhető is. És már volt vér, bor és veríték is. De valami még mindig hiányzik, jobban, mint amikor még mindennek előtte voltunk, talán tényleg az ács születendő fia a megoldás.

Az idei utolsó hajnali misén arról beszélt Tibor atya, hogy a Cinka Panna utcában volt próbán, ahol tizennégy gyerekkel készülnek a betlehemes játéokra. És mondta nekik, hogy gyerekek, ti lesztek az a lépcső, melyen át az Úr meglelheti az utat ide a telepre is.

Az a kettő is ebből a tizennégyből lehet, akiket már láttam a templomban a múlt héten. Ma már a padban ültek, a többi gyerek között.

26.

Jön az egészségügy félprivatizálása. (Vagy mégsem?) Elvértve esett szó a nagy vita során a cigányságról, hogy velük mi lesz, hogy nekik nem volnának-e a tervezett új rendszerben saját megfontolásaik, érdekeik.

Pedig mennyire hogy vannak, mint ahogy lettek volna az iskolában, lettek volna a vidék és a városi élet átalakításának számos szegmensében, speciálisan, mint cigányoknak, máságukkal, eltéréseikkel.

Ferge Zsuzsa, aki a miniszterelnök személyes felkérésére nagy szegénység-felszámolási programot írt, tehát egész tekintélyével és szakmai hozzáértésével a kormányprogram sikerében érdekelt, aláírta a törvény elleni petíciót, mely első bekezdésében épp a társadalom kettészakadásának veszélyéről szól. Bíró András is aláírta, a cigányok Nobel-díjas jogvédője, Havas Gábor is, a cigány diákokat támogató Romaversitas vezetője, a roma szegénység kutatója. Aligha tévednek, amikor a szegénység számára veszedelmesnek ítélik az átalakítást. (A szegények közt pedig a cigányok a legszegényebbek, hiszen ők még cigányok is mindamellelt.)

Úgy kell elképzelni társadalmi-gazdasági és művelődési életünk privatizálásának, saját talpára állításának újabb és újabb hadműveletét, mint éles kanyarokat egy teherautóval, ahol a szabad platón összekapaszkodva próbálunk fennmaradni. Legszerűl és leghátul, gyakran állva, és csak egymásba kapaszkodva, főleg egyensúlyvesztés után, a cigányok. Szóródnak is rendszeren. A vezető, aki a kormányban ül, nem érti, mi a baj, hiszen ő csak az útra koncentrálni, hogy elkerülje az ütközéseket, és egyre rosszabb a terep, mit tehetne

mást. Akik hátrafelé figyelnek, azok meg azt nem értik, hogyan folyhat ez az eszelős szlalomozás, mintha szándékos volna a népesség szórása, miszerint hadd hulljanak, annál gyorsabban haladhatunk.

A szabad iskolaválasztás az állampolgári felelősségre és szuverenitásra apelláló jog. Legfelvilágosultabb iskolapolitikusaink vívták meg érte a harcot. (Annál is könnyebben, mert a Kádár-kor végi szétesettségben már szokás volt a személyes önérvényesítést nem korlátozni a közösségi önérvényesítés korlátozása fejében. A privatizálás már javában működött, amikor a képviselőt még egyáltalán nem. Valójában akkor kellett volna valóban harcolniuk, akkor akadtak volna ellenállásra, ha ennek a partikuláris, mindig kicsit többet romboló, mint építő önérvényesítés, majd ennek a folytatása, politikai és történelmi általánosítása ellen léptek volna fel.) Viszont a falusi, munkanélküli, tanulatlan cigányságra vonatkozóan ez a jogérvényesítés cinikus álláspont, hiszen nekik a jogból nem származott semmi, annyi csak, hogy ők is súlyt fektethettek volna gyermekeik taníttatására, ha erre lett volna képességük. Így be kellett érniük annak észrevételezésével, hogy a nagy mozgolódás végén gyerekeik magukra maradtak, vagy az adott osztályban, vagy az adott iskolában. És egyre több helyütt az adott településen. Aki tehetett, elköltözött mellőlük.

A másik analóg történet a gazdaság privatizálása.

Érthetően és indokoltan került felszámolásra az állami vagyon. Viszont az a sietség, ahogy sor került rá, azok az eljárások, amelyek szabályozták, azok a társadalmi csoportok, akik abban a helyzetben voltak, hogy saját javukra lehessenek pártatlanok, összehozták, hogy a cigányság többsége elvesztette a munkáját, s gyakran végleg kikerült a munkaerőpiacról. Az lehet ebben a rettenetes, hogy a végkielégítések miatt alkalmasint maguk az érintettek is lelkesen üdvözölhették a történeteket. Hiszen végtére is, kaptak néhány hónapnyi pénzt, és az akár a mennyországnak is tűnhetett akkor, de hogy miféle hamispénz volt az, hogy nem egy elvesztett munkahelyről szólt, hanem egy új, negatív létszervezésről, az önkéntes önfeladásról, azt közben azóta már beláthatták.

A harmadik analóg történet a kistelepülések racionalizálása. A kistelepülés nem gazdaságos. Nem vonzza a kamionforgalmat, a bevásárlóközpontokat, az autószerelőket és az özszerelő-üzemeket sem. Akkor hát pusztuljanak. Pusztulnak is, a falusi magyar lakosság meg is értette a kor szavát és önként elfogy, vagy legalább is a nagyobb településekre költözik. A cigányság magára maradt. Ők nem fogynak, hiszen sokaságuk az egyetlen anyagi-politikai és kulturális bázisuk. Rájuk maradtak a kifosztott települések, most aztán bebizonyíthatják, van-e bennük életrevalóság.

Szegény cigányokat szegregálják, mondják a jövő mérnökei, akik mindent megtettek, hogy ez megtörténjék.

És most a falusi cigányokat özszevonják, legalábbis a gyerekeiket begyömöszölnék a körzeti központok iskoláiba. Hogy ne legyenek kirekesztve. Otthon sem voltak, nem lehettek otthon, és most a meg sem teremtett otthon és az iskola között még nagyobb szakadék lesz, járnak majd be a központi iskolába, ahol nem ismernek magukra, és járnak majd haza, mint az erdőbe. Remek.

A szegény falusi cigányokat a privatizált egészségügy nem felejtí majd el értesíteni, hogy tessék már betegérdeket érvényesíteni, tessék már biztosítót választani. A cigány pedig vagy otthon marad, és jönnek vissza a sárral gyógyító asszonyok, vagy pedig kialakulnak majd a cigány rendelők, meg kórházi cigány részlegek, melyeket a kórházi privatizáció heves bajnokai rettenetesen fognak majd rosszallni. Ráadásul az állam nem győzi majd pótolni a biztosítatlan betegek kényszerű biztosítása miatt hiányzó pénzeket, melyek annál is nagyobbak lesznek, mivel a cigányok a betegségeikben is felfedezik majd a pénzforrást. Eladhatják majd betegségeiket. Annál nem gyógyíttatják majd, aki többet ad érte. Meg lehet majd vetni őket emiatt. Hogy milyenek. S gondolom, Ladányi János pedig (aki a törvény ellen tiltakozók ellen tiltakozók között volt) keserű tanulmányokban fogja majd az átkozott tőkénél is jobban átkozni a cigányt nem tűró magyar beteget.

Mindez persze csak akkor alakul majd ilyen jól, ha beválik az új rend-

szert. Ha nem válik be, akkor kicsit nehezebben alakulnak majd a dolgok.

Mire is számíthatunk? Ha a tulajdonváltás szocialistái, szabad demokratái és fórumosai száználmas perpatvaraik miatt nem felejtik el – amit legjobbjuk a monori találkozón még tudtak –, hogy az új világ tervezésében külön figyelmet kellett volna szentelni a (szegény) cigányságnak, akkor ma Magyarország másként állna. Annak idején a rendszerváltás története kissé lelassult volna, vesztettünk volna két-három évet, ha a szövetségetek felszámolásával, az állami ipari munkahelyek megszűnésével párhuzamosan egy sokszínű integrációs rendszert alakítunk ki a munkatapasztalatokkal bíró cigányság közösségi segítségére, támogatására. Ez a néhány év veszteség, amit annak idején nem mert vállalni (talán még kezdeményezni sem) senki, vagy nem látta be, hogy halaszthatatlan, pillanatnyilag már több évtizedre szóló súlyos közösségi teherré nőtt. (Most az emberi szenvedés dolgait, a cigányokét és nem kevésbé a nem cigányokét, mint járulékos költséget, nem is említem.) Még akkor is évtizedekről lenne szó, ha tudnánk mi a teendő, és képesek is volnánk megvalósítani. A jelenlegi EU milliárdok éppen még az anyagiakat is biztosítanak. Tehát kezdhethetnénk az integráció évtizedeit. (A „roma integráció évtizedét” mielőbb elfelejtve.) A mai helyzet azonban az – az elmúlt húsz év ennek jegyében folyt –, hogy a cigánysegítő szervezetek, vállalkozások jelentős része főként a maguk eltartásában sikeresek. Olykor a legjobb szándékok ellenére is. A cigány önkormányzattól az átképzéseket bonyolítóig. A telepfelszámolóktól az iskolai továbbképzőig. A kutatóktól a programirodáig. A munkahelyteremtő vállalkozásoktól a szociális intézményekig. A kisebbségi ombudsmantól, Kállai Ernőtől Horváth Aladárón át akár e sorok írójáig is.) Önmagukat tartják el, mert csak együtt, rendszerben működve lehetnének hatékonyak, mert csak hosszú távú, jól előkészített, nem választási propagandaanyagként használt, minden résztvevő, minden érintett által valamelyest ismert és valamelyest elfogadott és támogatott tervek folyamatos megvalósítása, a történet folyamatos nyilvánossága révén volna remény valódi sikerre.

Jelenet a kaposvári Csiky Gergely Színház *Csak egy szög* című előadásából, a mű Kovács János, Mohácsi István, Mohácsi János szerzőhármas darabja.

A támogatásokig élő program, az egy-két hónapos foglalkoztatás nem siker.

(Írni, olvasók nélkül, nem siker.)

Pillanatnyilag úgy állunk, hogy évente vagy havonta változnak a támogatások, a stratégiák. Konferenciateremre jut, de gyermekétkeztetésre nem. Digitális tábla lesz, de napközis tanár nem. Felvesznek a projektre öt embert, aztán mielőtt a befektetés termőre fordulna, elfogy a pénz.

A most várható EU-s pénzeket elnyeli majd a szomszagos homok, a mindennapi szegénység. Arra kell csak ügyelni, hogy a locsolás ünnepélyes megkezdésekor teletűzdeljék vágott virágokkal a határt, legyen nagy cigány mulatság három napig egyfolytában.

Vannak természetesen életrevaló kezdeményezések, születnek ilyenek napról napra ma is, de ahhoz, hogy életben maradjanak, hogy elfogadják őket, sorra be kell költözniük különféle inkubátorházakba, huzalok, összeköttetések nélküli hálózatokba. Ahol szabálytalan életrevalóságukat szabályos függőségekké, életképtelenségekké kell átalakítaniuk.

Az egészségügy az utolsó nagy szolgáltatási kör, ahol cigány és magyar többé-kevésbé együtt maradt, ha viszáltaikat és egyenlőtlenségeiket hozzák magukkal ide is. Végig kellett volna gondolni, hogy a telepeken, a szegregálódott kistelepüléseken, a

gettósodott városrészekben, dzsumbujokban élő cigányság, rettenetes egészségi állapottal, sajátos gondoskodást kíván. Ha erre nem készülünk, csak fogadkozással, nyilvánvalóan sajátos következményekkel kell számolni. Vélhetően olyasféllel, mint más rendszerek esetében is. A következmények kezelése a rendszer állandó toldozgatását, tördelését követeli majd, kiszámíthatatlan költségekkel és kockázatokkal. Megdrágítva és eltömítve a rendszert.

A piacositott egészségügy, ahogy a piac egyáltalában is, önálló, egyenrangú és felkészült szereplőket feltel. Minél kisebb valamely félnek

az önállósága, a felkészültsége és az egyenrangúságban való otthonossága, annál nagyobb valószínűséggel veszít a piaci helyzetben. A cigányság jelentős részére ez a sors vár. Melyet még majd tovább nehezít, hogy az állam kényszerű és költséges beavatkozásai miatt, hogy mentse, ami menthető, az amúgy is gyenge alapokon álló társadalmi szolidaritás a cigányok vonatkozásában tovább foszlik.

A mai korrupció és hiányokkal küszködő egészségügy némely szegmensében működhetett és működött is a hagyományos orvosi etika. Minden ésszerűtlensége ellenére is. Hogy minden beteg egyenlő. A kurucosan felturbózott tőkeracionalitás ezt sokkal kevésbé fogja tűrni.

A gyermekeimnek nem beszélek arról, hogy én a cigányok gondjainak értelmezésével foglalkozom másodállásban, tanári dolgom folytatásaként. Nem nagyon demonstrálok előttük apjuk igyekezete, annak tartalma, hisz végtére is javarészt ugyanazt az íróasztal mögötti szözmötölést látják, mint bármely más ügyben. Mégis, valahogy mintha csendesesen mellém állnának, noha ők se beszélnek sokat róla. Tavaly karácsonyra megkaptam a kisebb fiamtól a kaposvári színház *Csak egy szeget* című előadásának címadó dalát, az idén pedig a nagyobbiktól egy házi gyártmányú dupla albumot cigány népzenevel. Melyet persze maguknak is letöltöttek. Tudható tehát, hogy a fenti szövegeknek immár konkrét dallama is van. Vagy legalább is lenniük kellene.

TAKÁCS GÉZA (Pápa, 1953) magyar-történelem szakos tanár. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán végzett Szegeden, 1976-ban. 1981-ben kapott történelem szakos diplomát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Az idejét javarészt különböző iskolákban töltötte. Harminc éve ír mindenfelét mindenfelé, az Alföldtől, a Hajdú-Bihari Naplótól és a régi Mozgó Világtól az Új Könyvpiacig, az Iskolakultúráig és a Kommentárig. 2003-ban jelent meg az Önkonet gondozásában *Iskolapróza Egy szabad iskola problémái* című könyve, majd *Kiútkeresők. A cigányok iskolai reményei* címmel 2009-ben jelent meg szociográfiája a *Magyarország felfedezése* sorozatban. Szerkesztette a *Tani-Tani* című alternatív pedagógiai folyóiratot, s *Iskolakép* címmel volt egy rövidéletű saját folyóirata. Jelenleg a monori Kossuth Lajos Általános Iskola tanára.